

Анотація

Личак Д. В. Проблеми визначення поняття «державна підтримка суб'єктів господарювання». — Стаття.

Державна підтримка являє собою один з напрямів впливу держави на економіку країни. Державна підтримка реалізується державою у різних сферах пародного господарства. Державна підтримка здійснюється через інфраструктуру підтримки суб'єктів господарювання, яка включає органи державної влади та систему спеціалізованих організацій, таких як кредитні та страхові заклади, навчальні структури, бізнес-інкубатори і т.п. Аналіз всіх складових підтримки, а також аналіз співвідношення державної підтримки з іншими видами державного впливу на економіку країни дає можливість надати універсальне визначення державної підтримки суб'єктів господарювання.

Ключові слова: державна підтримка, суб'єкт господарювання, інфраструктура державної підтримки суб'єктів господарювання, державна допомога, державний вплив, державне регулювання.

Summary

Lichak D. V. The problem of determination of the notion «the state support of economic entities». — Article.

The state support of economic entities is one of the directions of the state influence on the county economy. The state support is realized by the state in the different branches of industry. The state support is carried through the infrastructure of economic entities support, which includes government bodies of power and a system of specialized bodies, such as credit and insurance groups, educational structures, business-incubators and so on. The analysis of all the composite parts of support, and correlation of the state support with other kinds of the state economic influence give the possibility to represent the universal definition of the state support of business entities.

Keywords: the state support, economic entity, infrastructure of economic entities support, the state help, the state influence, the state regulation.

УДК 342.534.2+340.11

О. В. Ткаля

ПРАВОВИЙ ІМУНІТЕТ ТА СУМІЖНІ ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ

Звернення до проблеми порівняльного аналізу правового імунітету з іншими правовими категоріями продиктовано таким. По-перше, забезпечення повноти дослідження правової природи категорії «імунітет» можливе виключно за умови розмежування з тими правовими категоріями, які характеризуються збіжними з правовими імунітетами ознаками, а тому мають суміжний стосовно останніх характер. За відсутності чіткого розмежування близьких за юридичною природою категорій у праві виникає плутанина, яка не тільки ускладнює реалізацію відповідних правових встановлень, але й вносить хаос у систему наукових поглядів, що значно зменшує ефективність правової науки. По-друге, право, являючи собою систему загальнообов'язкових правил поведінки, не допускає вільного використання термінів, які тільки частково відповідають певним ознакам, що створює ситуацію, за якою на законотворчому рівні категоріальний апарат правових імунітетів підміняється термінологічним змістом, який належить до інших правових реалій. Тобто при збереженні форми правового імунітету використовується зміст, який належить до іншої, суміжної форми правових виключень. По-третє, функціональна придатність правових імунітетів

прямо пропорційна характеру визначеності об'єкта правового регулювання, який у свою чергу вимагає жорсткого розмежування з об'єктами функціонального впливу інших правових категорій. По-четверте, правові імунітети поряд з іншими правовими виключеннями створюють особливий правовий стан, в якому для кожного з правових виключень надається власна «сфера відповідальності». Оптимальність правового стану в цілому залежить від оптимальності правового регулювання кожним правовим виключенням, розподіл сфер між якими може і повинен здійснюватися виключно на засадах чіткого і однозначного їх розмежування. І. Д. Дементьев справедливо підкреслює, що «жорсткого розмежування імунітетів — пільг і привілеїв — виключень із загальних правил як в міжнародній договірній практиці, так і у внутрішньому законодавстві не проводиться. Таке становище може бути пояснено тим, що кожний процесуальний імунітет і кожний процесуальний привілей не існують у чистому вигляді. Вони завжди являють собою сукупність правил, яким у загальному вигляді притаманні ознаки і імунітетів, і пільг у власному значенні» [1, 12].

В юридичній літературі відсутня погоджена позиція науковців відносно дефініції правової пільги. Характер дефініції правової пільги повністю залежить від того, яке місце надається пільзі у структурі правових виключень. Правові пільги мають чітко визначений юридичний характер, який зводиться до правомірного, тобто у повній відповідності до норм права, впливу на фактичне становище особи з метою створення умов для особливого, тобто пільгового становища, яке базується на наданні особі окремих переваг шляхом визначення додаткових прав особи. Таким чином, якісною ознакою правової пільги слід визнати її «позитивний» характер, який не допускає звільнення від виконання юридичних обов'язків, а впливає на становище особи через надання додаткових, не передбачених для загального використання, прав і свобод.

У той же час правові імунітети впливають на формування особливого правового стану особи, але тільки за допомогою інших засобів — звільнення від виконання загальних обов'язків, звільнення від юридичної відповідальності, як наслідку на вчинене особою правопорушення, звільнення від застосування заходів примусу, які мають загальний характер, виведення з-під юрисдикції судів правових спорів, які апріорі розглядаються в умовах судового засідання, тобто засобів зменшення правового впливу, «навантаження» на особу, що створює особливий правовий стан і розширює простір для діяльності особи, але не через надання певних правових можливостей, а через зменшення правових обмежень, якими традиційно виступають обов'язки, відповідальність, необхідність додержання певної процедури.

Безумовно, правові пільги мають тотожні з правовими імунітетами ознаки. По-перше, правові пільги поряд з правовими імунітетами виступають правовими виключеннями із загальних правил, які спрямовані на регулювання поведінки особи — суб'єкта правових відносин. По-друге, пільги й імунітети мають, безумовно, правовий характер, оскільки їх зміст, суб'єктний склад, порядок та межі застосування і забезпечення визначаються виключно нормами права. Відсутність нормативного оформлення пільг і імунітетів не тільки виключає

можливість їх застосування, але й створює підстави для притягнення осіб, які забезпечили використання «неправових» виключень окремими суб'єктами, до юридичної відповідальності, оскільки в такому випадку порушується принцип законності. По-третє, правові пільги і правові імунітети орієнтовані на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності [2, 64], що здійснюється в межах збереження загальної зацікавленості суспільства у забезпеченні соціальної рівності його членів. По-четверте, правова пільга і правовий імунітет являють собою надані правові можливості, які мають відносний (кінцевий) характер, здійснення яких має суб'єктивну природу і залежить від зацікавленості особи у їх реалізації. По-п'яте, пільги й імунітети у праві відзначаються єдністю здійснюваних функцій. Так, через правові пільги і правові імунітети реалізується гарантуюча функція, яка зводиться до забезпечення тієї чи іншої соціально позитивної діяльності суб'єкта, створення умов для отримання соціально значущого результату такої діяльності.

У той же час правові імунітети характеризуються певними специфічними ознаками, які виступають розмежувальними стосовно правових пільг властивостями.

По-перше, правові пільги і правові імунітети відрізняються характером впливу на поведінку осіб: якщо перші створюють особливий правовий стан особи шляхом надання додаткових прав і свобод, то другі характеризуються позбавленням осіб необхідності виконувати певні обов'язки, звільненням від відповідальності, створення особливих умов для притягнення до відповідальності або застосування інших примусових заходів, виведення діянь осіб з-під юрисдикції судових органів держави.

По-друге, правові імунітети і пільги відрізняються обсягом поширення на суспільні відносини. Правові імунітети, порівняно з пільгами, значно обмежені у використанні, оскільки мають не особистісний, приватний характер, а публічний, навіть тоді, коли мова йде про імунітет свідка, оскільки діяльність такого суб'єкта пов'язана з установленням істини у справі, яка має офіційний, тобто публічний характер.

По-третє, підстави застосування правових пільг мають різноманітну природу, однак, як було зазначено, ця природа визначається загальним правовим статусом особи. У той час як правові імунітети пов'язані із здійсненням окремих міжнародних, державних і найбільш вагомих громадських функцій, тобто має не статичний, як при правових пільгах, а динамічний характер.

По-четверте, при загальному визнанні суб'єктного характеру правових пільг і правових імунітетів як об'єднуючої ознаки і пільги, і імунітети характеризуються особливим, специфічним порядком реалізації.

Порівняльний аналіз правових імунітетів і правових пільг дає змогу зробити загальний висновок про те, що пільги і привілеї мають єдину правову природу, оскільки вони являють собою правові виключення і орієнтовані на формування особливого правового статусу особи, на яку вони поширюються. В цілому імунітети і пільги з юридичної точки зору є однопорядковими реаліями, однак такими, що характеризуються різними формами впливу на правовий

стан суб'єкта: правові пільги відзначаються наданням особі додаткових прав або свобод, які є додатковими до загальних, ординарних прав і свобод, а правові імунітети — звільненням особи від виконання обов'язків та юридичної відповідальності, виведення з-під юрисдикції суду або застосування особливого порядку притягнення особи до юридичної відповідальності.

Достатньо виразною є латинська етимологія слова «привілеї»: *privius* — особливий, окремий і *lex* — закон, а звідси *privilegium* — особливий закон для спеціальної особи [3, 405].

Сьогодні використовується декілька визначень правових привілеїв, які не відрізняються принциповими відмінностями. Так, науковці розглядають привілеї як «спеціальні (в багатьох випадках виключні, монополні) пільги для конкретних суб'єктів і, в першу чергу, для владних органів і посадових осіб, необхідні їм з метою найбільш повного і якісного здійснення своїх певних обов'язків» [4, 143]. Інші автори, підтримуючи вказану позицію, яка розкриває зміст правових привілеїв, конкретизують інструментальне значення, вказуючи, що «привілеї являють собою спеціальні пільги для конкретних суб'єктів, і, перш за все, для власних органів і посадових осіб, необхідних їм з метою найбільш повного і якісного здійснення своїх функцій [5, 12]. Характер співвідношення правових імунітетів і привілеїв полягає в тому, що привілеї, виступаючи такими правовими виключеннями, в яких використовується позитивна форма визначення змісту правової поведінки шляхом надання додаткових, спеціальних прав, за своєю суттю відповідають положенням правових імунітетів, в яких використовується протилежна юридична техніка опису правил поведінки з використанням форми звільнення від виконання окремих обов'язків, у тому числі і юрисдикційного характеру, юридичної відповідальності або обов'язку притерпіти окремі нестатки, пов'язані зі застосуванням заходів державного примусу. Про складність вирішення питання розмежування правових привілеїв і імунітетів свідчать і відповідні інституції міжнародного права, які характеризуються паралельним використанням терміна «правовий імунітет» і «правові привілеї» при формуванні диспозиції окремих статей, в яких визначається особливий статус суб'єктів.

Зближення по змісту правових імунітетів і привілеїв у теорії інколи призводить до невиправдано вільного їх використання, що створює складності при визначенні інституційної природи тих чи інших правових встановлень. Деякі автори, описуючи імунітет свідка, використовують позитивну форму правових привілеїв, однак визначають її в ролі правового імунітету. А в деяких випадках відсутність послідовності у визначенні правової природи правових норм приводить до висновків казуального характеру [6, 163].

Доцільність чіткого розмежування вказаних категорій очевидна, хоча і правові імунітети, і правові привілеї мають загальну юридичну природу правових виключень із загальних правил, встановлених для всіх суб'єктів права. Привілеї мають характер правових заохочень, стимулюючи позитивну поведінку особи додатковими заохоченнями юридичного змісту, а правові імунітети мають характер правових гарантій повного і безперешкодного функціонування

окремих суб'єктів, «обіцяючи» їм недоторканність і незастосування примусових заходів.

Вибірковий аналіз використання категорій правових імунітетів і привілеїв у праві інших країн засвідчує можливість використання як позитивної форми (привілеї), так і негативної форми (імунітети), і перевага однієї з форм віддається з урахуванням правил певної юридичної техніки, які набули поширення й апробовані в процесі формування національного законодавства. Так, в англосаксонському праві використовується юридична формула, відповідно до якої свідок має право не давати показання і таке правове положення характеризується як «привілеї свідка» (*privileged of witness*), а не імунітет свідка (*immunity of witness*). Для англійського кримінального процесу характерним є наявні виключення з привілею проти самозвинувачення [7, 89].

Досліджуючи співвідношення між правовими імунітетами і пільгами та привілеями, можна зробити висновок, що відсутнє чітке змістове розмежування між категоріями «пільги» та «привілеї», що, в свою чергу, вказує на нецільність використання категорій, які виступають як одне правове явище. Більш того, апологети розмежування двох вказаних категорій, на жаль, не можуть це здійснити, оскільки стикаються з певними проблемами тотожності змісту юридичних категорій. Так, О. В. Малько і І. С. Морозова, обґрунтовуючи доцільність одночасного використання вказаних категорій у праві, вказують на те, що для них притаманні загальні риси, такі як фактори полегшення певного становища суб'єктів, розширення можливостей щодо задоволення тих або інших інтересів; вони мають правостимулюючий характер, детермінуючи певну поведінку особи і визначаючи позитивну правову мотивацію; вони мають компенсаційний, встановлений за здійснення конкретних функціональних обов'язків характер; вони виступають певними вилученнями, правомірними виключеннями для тих або інших осіб; виступають формами прояву диференціації юридичного упорядкування суспільних відносин [4, 144–145]. Наведене свідчить про те, що пільги і привілеї як за формальними, змістовними, так і суттєвими ознаками мають юридичні характеристики, що збігаються. Спроба їх розмежування відрізняється певним штучним підходом.

Враховуючи штучний характер розмежування двох категорій — привілеї та пільги, нам видається доцільним зупинитися на використанні тільки однієї і надати перевагу терміну «привілеї» за таких аргументів:

– він більш повно передає власну правову природу, вказуючи на те, що відповідні положення надають окремим суб'єктам додаткові права, які створюють ситуацію їх особливого, привілейованого правового становища, незалежно від того, про яких осіб (що мають індивідуальний або колективний характер, наділені владними повноваженнями або за їх відсутності) йде мова у відповідному правовому виключенні;

– більшості міжнародних договорів невідома така категорія, як «пільга» (*exemption*), а використовується термін «привілеї» (*privilege*), що свідчить про існування певної юридичної техніки в процесі формування міжнародних актів і використання певних видів правових виключень;

– етимологія терміна «привілеї» дає можливість зробити висновок про його використання в правових актах різних історичних епох, які діяли на території України, що свідчить про збереження плацентарного зв'язку між правовими здобутками різних історичних епох, які підтвердили власну цінність часом.

Під час проведення порівняльного аналізу правових імунітетів і правових обмежень доцільним слід використати широкий підхід до розуміння нормативних обмежень, оскільки саме він створює підстави для визначення всіх точок зіткнення цих правових категорій.

До правових обмежень належать окремі правові положення, які, на перший погляд, мають характер правових імунітетів, але такими визнані бути не можуть. Зокрема, конституційні обмеження для іноземців відносно проходження військової служби у Збройних силах України.

Треба зазначити, що правовий імунітет, виступаючи комплексним правовим інститутом, характеризується різними формами свого прояву, які мають відмінний характер співвідношення з правовими обмеженнями. Так, на перший погляд, окремі положення правових імунітетів можуть розглядатися як виключення із загально встановлених обмежень у праві. Наприклад, звільнення від юридичної відповідальності осіб, які здійснюють публічну діяльність (Президент України, народні депутати, Уповноважений Верховної ради України з прав людини, судді, агенти дипломатичних представництв та інші), можна було б розглядати як виключення з загально встановленого обмеження на вчинення протиправних дій [8, 21]. Однак такий підхід є недопустимим, оскільки юридична відповідальність, від якої звільняються публічні суб'єкти, виступає тільки наслідком протиправних дій, відповіддю держави у правовій формі на виклик, який отримав форму правопорушення. Відповідно, звільнення від відповідальності не позбавляє суб'єктів необхідності дотримуватися встановлених законом обмежень, у тому числі і на вчинення протиправних діянь, відносно яких проголошується їх суспільно небезпечний характер. Відносний характер правового імунітету свідчить про можливість притягнення до юридичної відповідальності за вчинення злочинів і адміністративних правопорушень осіб, які здійснюють публічну діяльність, однак з використанням іншої, ніж передбачено законом як загального порядку, процедури притягнення до юридичної відповідальності. Таким чином, правовий імунітет у тій його частині, що передбачає звільнення осіб, які здійснюють певні міжнародні, державні і громадські функції, від юридичної відповідальності, не суперечить положенням правових обмежень, що забороняють вчинення правопорушень, а тільки обмежують характер і порядок визначення відповіді державних установ на вчинення протиправних дій, передбачених законом в ролі правопорушень, і ні в якому разі не позбавляє обов'язку публічних суб'єктів у своїй діяльності дотримуватися встановлених правових обмежень.

Інший, більш тісний характер взаємодії спостерігається у співвідношенні звільнення від виконання окремих юридичних обов'язків як адитивної ознаки імунітету і правовими обмеженнями щодо виконання окремих правових положень, які можуть розглядатися і як обов'язки, і як певні гарантовані пра-

вом свободи. До правових обмежень даного виду слід віднести, наприклад, звільнення від обов'язку проходження строкової військової служби особами, які не є громадянами України, яким не виповнилося 18 років, особами жіночої статі та інші обмеження. На перший погляд, вказані обмеження, які мають чітко визначений суб'єктний характер, могли б бути віднесені до правових імунітетів, оскільки їх наявність звільняє від виконання певних обов'язків. Однак такий висновок був би необґрунтованим. Таким чином, правові імунітети і правові обмеження характеризуються різною юридичною природою при певному збігу змістовних ознак, у той час як правові привілеї (пільги), маючи з правовими імунітетами загальну юридичну природу (правові виключення), відрізняються саме змістом правових положень. Чітке розмежування зазначених правових реалій створює підстави адекватного до їх змісту застосування в процесі правового регулювання суспільних відносин.

Теоретичне дослідження міжгалузевого юридичного феномена, яким є правовий імунітет, що набув значного поширення в різних галузях права, зокрема таких як міжнародне, конституційне, кримінальне, адміністративне, цивільне, процесуальне право, дає можливість визначити адитивні ознаки правових імунітетів, що створить умови для подальшої оптимізації елементів правової політики, пов'язаної, в першу чергу, з обґрунтованістю використання нормативних виключень імунітетного характеру під час формування правових встановлень на підставі науково розроблених критеріїв, підходів до процесу правотворчості, та відповідну до правових встановлень реалізацію правових виключень у процесі регулювання конкретних суспільних відносин. Формування узагальнюючого знання про правові імунітети створює підстави для подолання певної галузевої обмеженості в дослідженні правової реалії, зміст якої знаходиться за межами окремих галузей права і забезпечує створення правового знання теоретичного рівня.

Можна зробити висновок, що правові імунітети виступають самостійною формою правових виключень, які являють собою систему юридичних виключень з ординарних (загальних) або спеціальних правил, чим створюється особливий правовий режим для чітко визначеного кола фізичних і юридичних осіб, яким надаються додаткові права (привілеї, пільги), або які звільняються від виконання юридичних обов'язків, юридичної відповідальності, або порядок притягнення яких до юридичної відповідальності відзначається спеціальним характером. Таким чином, за правовими виключеннями, як особливою правовою реальністю, слід визнати родовий, відносно до правових імунітетів, правових пільг і правових привілеїв, характер, який визначає загальну природу видових проявів правових виключень.

Література

1. Демещтьев И. Д. К вопросу о понятии уголовно-процессуальных иммунитетов / И. Д. Демещтьев // Российский следователь. — 2008. — № 10. — С. 11–14.
2. Малько А. В. Льготная и поощрительная правовая политика / А. В. Малько. — С.Пб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — 233 с.

3. Етимологічний словник української мови. У 7 т. Т. 4. П–П / уклад.: Р. В. Болдірев [та ін.]; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. — К.: Паук. думка, 2003. — 656 с.
4. Малько А. В. Привилегии как специфическая разновидность правовых льгот / А. В. Малько, И. С. Морозова // Правоведение. — 1999. — № 4. — С. 143–156.
5. Морозова И. С. Теория правовых льгот : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 — теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. — Саратов, 2007.
6. Козюк М. П. Правовое равенство и привилегия депутатской неприкосновенности / М. П. Козюк // Личность и право (конституционные вопросы) : межвуз. сб. науч. тр. / Ростов. высш. шк. МВД РФ, Саратов. гос. акад. права — Ростов н/Д; Саратов, 1995. — С. 162–172.
7. Гуцешко К. Ф. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуцешко, Л. В. Головкин, Б. А. Филимопов. — М., 2001. — 189 с.
8. Оборотов Ю. П. Теория государства и права (прагматический курс) / Ю. П. Оборотов. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — 183 с.
9. Стахівський С. Проблеми імунітету свідків у кримінально-процесуальному законодавстві / С. Стахівський // Право України. — 1995. — № 9. — С. 71–72.
10. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. У 2 т. Т. II / редкол.: Д. Г. Грипчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. — К.: Паук. думка.
11. Суменков С. Ю. Привилегии и иммунитеты как общеправовые категории : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 — теория и история права и государства; история правовых учений. — Саратов, 2002. — 187 с.
12. Дунас О. Привілеї та імунітети сучасних міжнародних фінапсових організацій / О. Дунас // Право України. — 2008. — № 1. — С. 66–69.
13. Ткаля О. Імунітет як правовий інститут / О. Ткаля // Право XXI століття: становлення та перспективи розвитку : зб. наук. пр. / за ред. В. І. Терещівська, О. В. Козаченка. — Миколаїв, 2006. — С. 493–496.
14. Музика А. Особисті дипломатичні привілеї та імунітети: проблеми теорії та практики використання / А. Музика // Право України. — 2007. — № 5. — С. 91–96.

Анотація

Ткаля О. В. Правовий імунітет та суміжні правові категорії. — Стаття.

У статті досліджуються актуальні проблеми співвідношення правових виключень. Основну увагу приділено порівняльному аналізу правового імунітету та правової пільги, імунітету і правового привілею, виявленню спільних рис та відмінностей. А також проаналізовано співвідношення правового обмеження з правовим імунітетом, з метою розмежування з правовими категоріями, які характеризуються співпадаючими з правовими імунітетами ознаками. Розглянуто особливості нормативного застосування правового імунітету, пільги, привілеїв, обмежень. Сформульовані деякі висновки та пропозиції щодо загальнотеоретичного дослідження та вдосконалення інституту правового імунітету.

Ключові слова: правові категорії, правові виключення, правовий імунітет, правові пільги, правові привілеї, правові обмеження.

Summary

Tkalya O. V. Legal Immunity and Connected Legal Categories. — Article.

In the article the actual problems of legal exceptions correlation being researched. The main attention is paid to the comparative analysis of the legal immunity, legal exemption and legal privilege, and also to its correlation. Also correlation between legal restriction and legal immunity is researched. The peculiarities of normative execution of legal immunity, legal exemption, legal privilege and legal restriction are considered. Some conclusions and propositions on theoretical researches of legal immunity institution are formulated.

Keywords: legal categories, legal exceptions, legal immunity, legal privilege, legal restrictions.